

ЎЗБЕКИСТОНДА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА ДАВЛАТ ХАРИДЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11402868>

Шарапова Машхура Азадовна

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети
доценти*

Мухторов Ильхом Авазжон ўғли

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети
талабаси*

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистонда рақамли иқтисодиёт шароитида давлат харидларини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари, жумладан ривожланган давлатларда давлат харидлари тўғрисида статистик маълумотлар келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: давлат захиралари, инвестиция, молиявий ресурслар, ҳудудий бюджетлар

Ҳар бир мамлакат молиявий тузилмасида давлат харидлари тизимининг мавжуд бўлишининг объектив асослари сифатида юклатилган функциялар ва ваколатларнинг давлат томонидан бажарилиши ҳисобланади. Давлат харидлари воситасидан мамлакатлар ушбу ўзига юклатилган стратегик ва долзарб вазифаларни ҳал қилишда кенг фойдланишади. Жумладан, макроиқтисодий барқарорликни сақлаш, айниқса молиявий-иқтисодий инқирозлари даврида мамлакат фуқаролари олдидаги мажбуриятларни бажариш, миллий хавфсизлик ва қонунийликни мустаҳкамлаш, йирик инфратузилма лойиҳаларини ривожлантириш, инновацияларни жорий этиш ва молиявий қўллаб-қувватлаш, давлат захираларини яратиш ва уларни сақлаш, давлат аппарати фаолиятини таъминлаш кабиларни амалга оширишда давлат харидлари самарали ҳисобланади.

Ҳар йили Европа иттифоқидаги 250 000 дан ортиқ давлат органлари товарлар (хизматлар, ишлар ва материаллар)ни сотиб олишга мамлакат ЯИМнинг 14 фоизини (йилига тахминан 2 трлн. евро) сарфлайди. Жумладан, энергетика, транспорт, чиқиндиларни қайта ишлаш тизимини бошқариш, ижтимоий ҳимоя ва соғлиқни сақлаш, таълим хизматларини кўрсатиш каби кўплаб устувор соҳаларда давлат органлари асосий харидорлар сифатида

давлат харидлари жараёнида иштирок этади. Давлат сектори харидлардан иш ўринлари, иқтисодий ўсишни таъминлаш, инвестицияларни жалб қилишни фаоллаштириш ҳамда инновацион, ресурслар ва энергия тежамкор ҳамда ижтимоий инклюзив бўлган иқтисодиётни яратиш учун фойдаланади. Давлат хизматларининг юқори сифати замонавий, яхши бошқариладиган ва самарали харидларга боғлиқ эканлигига алоҳида ҳамият берилади. Давлат харидларини такомиллаштириш катта тежамкорлик олиб келиши мумкин. Бу борада, экспертларнинг ҳисоб-китобларига кўра, давлат харидлари соҳасида самарадорликнинг 1 %га ошиши ҳам йилига 20 млрд. еврони тежаш имконини беради¹. Давлат харидлари бўйича йирик ҳукумат буюртмалар тоифасига Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) – Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотига аъзо давлатлардан АҚШ, Япония, Канада ва Ғарбий Европанинг етакчи давлатларида амалга оширилади. 2023 йилда мазкур халқаро ташкилотга аъзо ривожланган мамлакатлардаги давлат харидлари улуши жаҳон иқтисодиётидаги давлат харидлари учун сарфланган молиявий ресурслар айланмасининг 85,7 фоизини ва давлат буюртмаларининг ЯИМдаги улуши 11,7 фоизни ташкил этди. Бунда мамлакатлар ЯИМда давлат харидларининг улуши Буюк Британияда 14,4 фоиз, Германияда 13,5 фоиз, Францияда 10,4фоиз, Швецияда 14,6 фоиздан иборат бўлди².

Бу борада, давлат буюртмасини амалга ошириш, қайси мамлакатда ва қайси жойда бўлишидан қатъи назар, бир қатор ўзига хос хусусиятларга эга. Хусусан:

- давлат харидлари давлат ёки ҳудудий бюджетлар, солиқ ва бошқа турдаги даромадлар ҳисобидан шаклланадиган махсус давлат ва бюджетдан ташқари жамғармалар, шу жумладан, юридик ва жисмоний шахсларга пуллик хизматлар кўрсатиш бўйича давлат идоралари фаолиятидан тушадиган

¹ Европа иттифоқи комиссиясининг давлат харидлари соҳасига оид таҳлилий маълумотлари. https://single-market-economy.ec.europa.eu/single-market/public-procurement_en

² Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг давлат харидларини амалга ошириш таҳлилларига оид маълумотлари. <https://www.oecd.org/gov/public-procurement/publications/>

маблағлар ҳисобидан молиялаштирилади;

- товарларни (ишлар, хизматлар) етказиб берувчилар ўртасида давлат буюртмаларини жойлаштириш, қоида тариқасида, давлат томонидан махсус ташкил этилган савдолар ёки савдолар асосида амалга оширилади;

- давлат харидлари тизими давлат буюртмачилари ва давлат буюртмалари соҳасидаги муносабатларни тартибга солувчи амалдаги қонунчиликни бузганлик учун буюртмаларни жойлаштириш иштирокчиларининг моддий, маъмурий ва жиноий жавобгарлик мавжуд.

Ўзбекистонда давлат харидларини ташкил этиш ва амалга оширишнинг амалдаги механизмига мувофиқ қатор ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Жумладан, давлат харидларини амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятлари мазкур фаолиятни амалга оширишда бир қатор тамойилларга амалга қилиш лозимлигини талаб этади. Ҳабу тамойиллар жумласига қуйидагиларни киритиш ўринлидир:

- давлат харидларини амалга оширишнинг аниқ механизмнинг белгиланганлиги;

- давлат харидлари соҳасидаги касбий маҳорат ва масъулиятлилиқ;

- давлат харидлари амалга оширишда қонунийликка асосланганликнинг устуворлиги;

- давлат харидлари жараёнида буюртмачилар томонидан молиявий маблағлардан фойдаланишнинг оқилоналиги, тежамкорлиги ҳамда самарадорлигининг таъминланганлиги;

- давлат харидлари жараёнининг очиқлиги ва амалга ошириш механизмнинг шаффофлиги;

- давлат харидларини ташкил этишда рақобат ва холисликнинг таъминланганлиги;

- харидларни амалга оширишда объект ва субъектлар иштирокининг мутаносиблиги;

- давлат харидлари тизимининг ягоналиги ва яхлитлиги;

- давлат харидларини амалга оширишда коррупция ва манфаатлар тўқнашуви ҳолатларига йўл қўймасликнинг аҳамиятлилиги.

1-жадвал

Давлат харидларининг асосий принциплари³

Давлат харидларини амалга ошириш принциплари	Асосий тавсифи
Касбий маҳорат ва масъулиятлилик принципи	Давлат буюртмачиси, давлат харидлари электрон тизимининг оператори, ихтисослашган ташкилот масъул шахсларининг касбий маҳорати тегишли бўлишлари ҳодимларига нисбатан соҳа бўйича маълумоти бўлиши, малакасини мунтазам равишда ошириши, босқичма-босқич амалий тажрибага эга бўлиб бориши ва касбий фаолияти тўғрисидаги талабларни белгилаш йўли билан таъминланади.
Асосланганлик принципи	Давлат харидлари давлат буюртмачисининг ўз олдига турган вазифаларни ҳал этишни таъминлайдиган ҳақиқий талаблари ва эҳтиёжларини самарали қаноатлантириш учун давлат харидларини ўтказишнинг мақсадга мувофиқлиги ва зарурлиги, товарни (ишни, хизматни) танлашнинг, унинг истеъмол хусусиятлари (тавсифи), сифат кўрсаткичларининг ва қийматининг асосланганлиги ҳисобга олинган ҳолда амалга оширилиши керак.
Молиявий маблағлардан фойдаланишнинг оқилоналиги, тежамкорлиги ва самарадорлиги принципи	Давлат харидлари: давлат буюртмачисининг давлат харидларини ўтказиш харажатларини ва товарларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) қийматини ҳисобга олиш; давлат харидлари учун ажратилган маблағлардан самарали фойдаланиш, шу жумладан, товарларни (ишларни, хизматларни) олишдан кўрилган наф, уларнинг сифати ва қиймати ўртасидаги мақбул нисбатни (фойдаланиш даври харажатларини ҳисобга олган ҳолда) таъминлаш; давлат харидларини мақбул муддатларда ўтказиш имконини берадиган оқилона ва тежамкор усулда амалга оширилиши керак.
Очиқлик ва шаффофлик принципи	тегишли давлат органларига, давлат харидларининг субъектларига ва жамоатчиликка давлат харидлари тўғрисидаги ахборотдан қонунчиликда белгиланган тартибда тўлиқ, ўз вақтида, эркин ва беғул фойдаланиш имкониятини таъминлаган ҳолда уни махсус ахборот порталига жойлаштириш; харид қилиш тартиб-таомилларига доир ҳужжатларни ва ҳисоботларни тузиш ҳамда бут саклашни таъминлаш орқали амалга оширилади.
Рақобат ва ҳолислик принципи	Давлат харидларидаги рақобат харид қилиш тартиб-таомиллари иштирокчилари ўртасидаги, давлат харидлари электрон тизимларининг операторлари ўртасидаги ва ихтисослашган ташкилотлар ўртасидаги тортишув, харид қилиш тартиб-таомиллари иштирокчиларининг таклифларини кўриб чиқишда ҳамда ҳолисл ва асосли мезонлар асосида энг мақбул таклиф фойдасига якуний қарор қабул қилишда беғаразлик ва шаффофлик механизмларидан фойдаланиш ҳисобидан қўллаб-қувватланади.
Мутаносиблик принципи	давлат харидларини амалга ошириш усулининг товарларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) ҳавф-хатарига, қийматига, хусусиятига ва мураккаблигига; талабларнинг харид қилиш тартиб-таомиллари иштирокчилари малакасига оид маълумотларга, таклифларни баҳолаш мезонлари ва усулларининг товарларга (ишларга, хизматларга); давлат харидлари субъектларининг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва жавобгарлиги уларнинг ўз вазифаларига мослиги билан таъминланади.
Давлат харидлари тизимининг ягоналиги ва яхлитлиги принципи	Давлат харидлари мақсадлар, принциплар ва ёндашувларнинг ягоналигига, давлат харидлари жараёни барча босқичларининг яхлитлиги ва ўзаро алоқадорлигига ҳамда барча субъектларининг ҳамкорлигига асосланади.
Коррупцияга йўл қўймаслик принципи	Харид қилиш тартиб-таомилларини ташкил этиш ва ўтказишга доир талаблар давлат харидлари соҳасида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларга йўл қўймаслиги керак. Бунда коррупциянинг олдини олишга қарайлган чора-тадбирлар устувор бўлади.

Юқоридаги тамойилларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, давлат харидлари амалга ошириш, ушбу фаолиятни ташкил этиш жараёнидаги тамойиллар давлат харидлари механизмини амалга ошириш жараёнининг барча босқичларида қўлланилиши лозимлигини аниқлатади. Давлат харидларини ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятларидан бири – харидларни амалга оширишнинг ягона тизимли механизмининг белгилаганлигидир.

Юқорида қайд этилган таҳлиллардан аниқлаш мумкинки, мамлакатимиз ва ривожланаётган давлатларида харидлар ҳажмининг доимий ошиб бораётганлиги, бир жиҳатдан, жаҳон иқтисодиёти глобаллашуви, молиявий ресурслар борасидаги рақобатнинг тобора кучайиб бораётганлиги, шу билан

³ Манба: Ўзбекистон Республикаси “Давлат харидлари тўғрисида”ги Қонуни. <https://lex.uz/docs/5382974>

бир каторда давлатлараро ҳамда минтақалараро иқтисодий алоқаларнинг интеграцион хусусияларининг касб этиши билан боғлиқ бўлса, бошқа жиҳатдан давлат институтларининг молиявий муносабатлардаги ўрнини ва иқтисодиётни ривожлантиришдаги ҳаракатлардаги аҳамиятини ошишигига хизмат қилмоқда. Давлат харидлари тизимидан фойдаланган ҳолда улар бозорда тенг ҳуқуқли хўжалик юритувчи субъектларга ва рақобатлашув жараёнининг иштирокчиларига айланиб бормоқда. Шу билан бирга, харидларни ташкил этишдаги давлат буюртмалари соҳаси, уни ривожлантириш учун амалга оширилаётган чора-тадбирларга қарамасдан ушбу жараён такомиллашувга эҳтиёж сезмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси “Давлат харидлари тўғрисида”ги Қонуни. <https://lex.uz/docs/5382974>
2. Ўзбекистон Республикасининг Бюджет Кодекси. // Ўзбекистон Республикаси қонуни. ЎРҚ-360-сон. 26.12.2013.//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й. №52-И-сон.
3. Европа иттифоқи комиссиясининг давлат харидлари соҳасига оид таҳлилий маълумотлари. https://single-market-economy.ec.europa.eu/single-market/public-procurement_en
4. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирининг 3.06.2023 йилдаги 122-сон буйруғи билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги тўғрисида вақтинчалик Низом»